

**eL-KAVLÜ'L-CEYYİD FÎ ŞERHİ EBYÂTİ'T-TELHÎS VE ŞERHAYHİ
VE HÂŞİYETİ'S-SEYYİD**

Mehmed Zihni Efendi, İstanbul, Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1327, 528 sayfa.

*Hamza ERMİŞ**

A. Genel Tanıtımı:

Arapça'nın belagat tarihinde önemli bir yere sahip olan Yusuf b. Ebu Bekir es-Sekkâkî'nin (555-626/1160-1228) Arapça ilimlere dair yazmış olduğu “*Miftâhu'l-Ulûm*” isimli eserin üçüncü bölümünü Celeddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö. 739/1338) özetleyerek, “*Telhîsü'l-Miftâh fi'l-Meânî ve'l-Beyân*” isimli eserini meydana getirmiştir. Bu esere Saadettîn et-Teftâzânî (ö. 791/1389), “*el-Mutavvel*” ve “*Muhtasarü'l-Meânî*” isimleriyle iki şerh yazmış; daha sonra Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) de “*el-Mutavvel*”e bir haşiye yazmıştır. Bu eserler yazıldıkları zamandan itibaren Müslümanların yaşadığı bölgelerin geniş bir kesiminde bulunan medreselerde, Arap Dilinin belagatıyla ilgili ders kitapları olarak okutulmuştur.

Ancak bu kitaplarda belagat konuları anlatılırken, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla verilen örnek beyit ve mısraları anlamak ve gramer bakımından çözmek öğrencileri yormaktaydı. Mehmet Zihni Efendi, *el-Kavlü'l-ceyyid*'in mukaddimesinde çok sevdiğini söylediği öğrencilere kolaylık olması ve edebiyata ilgi ve alaka kazanmalarını sağlamak amacıyla, sös konusu eserini yazdığını belirtmektedir. Müellif, yukarıda sayılan dört eserde şahid olarak kullanılan ne kadar beyit ve mısra var ise onların hepsini toplayarak numaralandırmış, birer birer şerh ve izah etmiş, manayı açıklayıp istişhad yönünü göstermiş, beyitlerin bahrini, şairlerinin ismini ve ulaşabildiklerinin tercüme-i hallerini zikretmiş ve bazı faydalı edebiyat bilgileri ilave etmiştir.

Eserin mukaddimesinde, Şiirle ilgili; ayet, hadis, bazı sahabîlerden nakiller ve tanınmış Müslüman alimlerin görüşlerinin de yer aldığı bir değerlendirme ile

* Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Arş. Gör. Dr.,
hermis@sakarya.edu.tr

birlikte; beyitlerin altına açıklamasını yazma geleneğinin kiminle başlayıp kimlerin devam ettirdiği, Arap şiirinin ölçüleri olan on beş bahr ve şairlerin tabakaları ile ilgili malumat bulunmaktadır. (s. 2-6)

Müellif hayatta iken eser üç baskı yapmıştır. Birinci baskısı, 1304/1886'da Kütüphâne-i Şirket-i Mürettebiyye'de; ikinci baskısı, Kazan'da 1321/1903 senesinde; üçüncü baskısı ise, Beyanü'l Hak dergisinde Mustafa Sabri (1869-1954) Efendinin tenkidlerinin neşredildiği 1327-1328/1909-1910 yıllarında Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire'de yapılmıştır.

Bu üç baskı bir arada incelendiğinde, birinci baskıdaki beyit sayısı ile ikinci baskının aynı olduğunu, ancak üçüncü baskıdaki beyit sayısının ilk iki baskıdaki tutmadığını görülmektedir. Birinci baskıda son beyit 621 numaralı iken üçüncü baskıda son beyitin numarası 649'dur. Bu duruma göre tam 28 beyitlik bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu farklı beyitlerin hangileri olduğunu tespit amacıyla beyitleri tet tek karşılaştırarak incelediğimizde şu sonuca ulaştık: Her üç baskıda da 52. beyite kadar numaralandırma bakımından tam bir mutabakat bulunmaktadır. 52. beyitten sonraki üç beyit, üçüncü baskıda numaralanmış olduğu halde, ilk iki baskıda numaralı olarak yer almaktadır. İlk farkın ortaya çıktığı söz konusu beyitten sonra buna benzer durumlar devam etmektedir. Böylece, üçüncü baskıda 53, 54, 55, 59, 60, 89, 96, 113, 120, 130, 156, 160, 169, 209, 213, 215, 219, 254, 261, 305, 316, 344, 392, 393, 467, 496, 507, 627 numaraları verilmiş şahid beyit veya mısralar, ilk iki baskıda mevcut olup, diğerleri gibi şerh edildiği halde numara verilmemiştir. Bundan anlaşılan şudur ki, üçüncü baskıda bulunan ve ilave gibi görünen yirmi sekiz şahid, ilk iki baskıda da mevcut; fakat numaralandırılması unutulmuştur. Birinci baskı, 672 sayfa; üçüncü baskı, 528 sayfadır. Müellifi tarafından tekrar gözden geçirilerek bir takım tashihlerle birlikte yapılan son baskısında bulunan bu sayfa farklılığının muhtevayla ilgili olmadığı, sadece dizgiden kaynaklanan bir durum olduğu söylenebilir.

Mehmet Zihni Efendi, üçüncü baskının hatimesinde; bu eserinin eksiklikleriyle birlikte ilim çevrelerinde rağbet görüp elde dolaşan kitaplardan olması, ününün Osmanlı ülkesi sınırlarını bile aşarak ikinci baskısının Kazan'da yapılması sebebiyle Allah'a şükürler ettikten sonra; önceki baskılarda meydana gelen hatalara değinmektedir. O sıralarda Arapça'nın nahvine dair *el-Muktedab* isimli eseri ile ünlü dil bilgini ve edebiyatçıların kısa öz geçmişleri ve edebî ürünlerinden örnekler içeren *Kitabü't-terâcim*'in yazılması ve basılmasıyla meşguliyeti sebebiyle birinci baskıda bazı dikkatsizlikler bulunduğunu, ikincide birazının düzeltildiğini, üçüncü baskıda da bir takım hatalara daha rastlandığını

ve düzeltilmişini belirtmektedir. Allah'ın koruması olmazsa insanın hata yapabileceğini, bir beşerin kendisini tamamen hatalardan uzak göremeyeceğini ifade eden bir beyitlik şiirle sözlerine son vermektedir (s. 528). Bu eserin son baskısı, bizzat müellif tarafından 23 şevval 1328 / 27 Ağustos 1910 tarihinde İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesine bağışlanmıştır. Bunu, 6029 numarada kayıtlı olan nüshanın iç ünvan sayfasında bulunan Mehmet Zihni Efendinin kendi el yazısı olduğu tahmin edilen nottan öğrenmekteyiz.

B. Bazı Özellikleri:

Eser incelendiğinde aşağıdaki özellikler dikkat çekmektedir:

1. Şahid beyit ve mısralar harekelenerek verilmektedir.
2. Daha önce şahid olarak getirilen bir beyit, başka yönden şahid bir rüknü gösterilmek amacıyla tekrar getirildiğinde; o beytin daha önce geçtiği yere işaret edilerek sadece oradaki istişhad yönü beyan edilmektedir. (s. 195, 213, 376, 513)
3. Hatalara işaret edilmektedir. Örnek: “Mutavveldeki “met‘ûben” yanlıştır. Çünkü “ta‘b” müteaddî değildir.” (s. 211). Basmalardaki hatalara da dikkat çekilmektedir. Örneğin, İbn Hallikan'da bulunan bir matbaa hatasına işaret etmektedir. (s. 451)
4. Şahid beyit ve mısralardan önce “kâle” lafzı ayıraç vazifesi görmektedir. Bu lafızdan sonra yeni bir şahid beyit ya da mısranın geldiği anlaşılmaktadır. Ancak ilk baskıda bu usulün unutulduğu yerler olmuştur. (s. 566, 587, 589, 593, 600, 633)
5. Söz konusu beyitteki lafızlarda, farklı şekilde rivayetler varsa, onlara da işaret edilmektedir.
Örnek: “Nâsdan hazer üzere olan hemm ve gamdan öldü; cesûr olan zaferyâb-ı lezzet oldu” tercümesiyle verdiği, “ * ”
“İnsanlardan korku üzere yaşayan üzüntüden ölür. Hayatın lezzetlerini cesur kişi elde eder” mefhumundaki şiirde, üzüntü manasına gelen “hemmen” lafzının “gammen” olarak rivayetinin de mevcut olduğunu belirtmektedir. (s. 451).
6. Arapça sarf ve nahiv bilgileri de sunulmakta; daha geniş bilgi için müellifin konuyla ilgili eserlerine müracaat edilmesi istenmektedir. Müellif sadece Arapça'yla ilgili eserlerine değil, gerektiği yerlerde diğer eserlerine de atıfta bulunmaktadır. (s. 18, 29, 77, 107, 206, 257, 281, 308, 313, 409, 411, 438, 486, 522.)
7. Arapça beyitleri sunarken, üzerinde durulan konuya mana açısından daha uygun düşeceğini düşündüğü, aklına gelen Türkçe beyitleri de sunmaktadır.

Örnek: Üçüncü baskıda 223. Beyit olan:

“ * ” (Bir belde ahali beni yadırgayıp değerimi bilmedikleri veya ben onları kötü gördüğüm zaman; Doğan kuşu (kuşların en erkencisi) ile birlikte, gecenin karanlığı üzerimde olduğu halde (sabah gün ışımadan) oradan çıkar giderim.) beytinin açıklamasında, konuyla ilgili başka Arap şairlerin beyitlerinden örnekler verirken düştüğü dipnotta: “Ve kâle şâirunâ” diyerek aşağıdaki beyti vermektedir:

“Bir yerde ki, yok nağmeni takdîr edecek gûş;

Tezyî‘-i nefes eyleme tebdîl-i makâm et” (s. 206; diğer örnekler için bkz. s. 99, 245.)

(Şiiri günümüz diliyle şöyle ifade edebiliriz: “Bir yerde ezgine kıymet verecek kulak yoksa; nefesini zayı etme makamını değiştir.”)

8. ez-Zemahşerî ve Fahreddîn Râzi gibi müfessirlerin tefsirlerinden konuyla ilgili faydalı bilgiler de aktarmaktadır. (s. 102, 309.)

9. Bazı Arapça tabirlerin kendi dilimizdeki karşılığını vermektedir. Örnek: “Musannifin ve Şârihin ‘dâü’s-sa‘leb’ dedikleri illet, Türkçe’imizde Saçkıran ta‘bîr olunur.” (s. 501)

10. Müellif, anlattığı konu ile ilgili olarak yeri geldikçe kendi duygu ve düşüncelerini de yansıtmaktadır. Örnek: Gayr-i Müslim bir zat olan Ebu İshak es-Sâbî’yi anlatırken: “...devlet-i İslâmiyye menasibında bulunduğu için Ramazan-ı şeriflerde mü’minler ile birlikte oruç tutar idi” bilgisini verdikten sonra, Müslüman olduğu halde alenen oruç yiyenlere tepkisini şu sözleriyle dile getirmektedir: “Ced be ced Müslim ve devletimizin nimetiyle mütena‘im olup da oruç yiyenler bilmem ki utanmazlar mı!..” (s. 268)

11. Münasebet düştüğü yerlerde semt ve şehirlerin tarihi ve isimlendirilişiyle ilgili bilgiler de sunmaktadır.

Örnek: “Aksaray, Konya Aksaraydır ki, Konyanın kuzey doğusundadır. Bizim İstanbul’daki Aksaray, oradan nakl-i hâne etmişlerin mahallesidir.” (s. 466; Bağdat şehriyle ilgili tarihî bilgi için bkz. s. 224.)

13. Şair olmadığı halde ismi bir münasebetle geçmiş bazı önemli alimler ve eserleriyle ilgili de bilgiler sunmaktadır.

Örnek: “Şarih-i Dîvân-ı Mütenebbî olan Ebu’l-Bekâ el-‘Ukberî: İsmi Abdullahtır. İ‘râbu’l-Kur’ân gibi daha nice müellefât-ı makbûle sahibidir. 616 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir.” (s. 402.)

C. Beyit ve Mısraları Şerhetme Tarzı:

Mehmet Zihni Efendi, bu eserde ele aldığı şahid beyitin önce bahrini, hangi eserlerde şahid olarak getirildiğini, istişhad yönünü, söyleyenin kim olduğunu, beytin ilk kaynağını, bu kaynağın mevsukiyetini belirttikten sonra, şiirde geçen kelimelerin sarf ve nahiv yönünden izahlarını yapar. Bundan sonra “mefhum-u beyt” başlığı altında toplu manasını sunar. Bazı beyitlerde beytin öncesini ve sonrasını, söyleniş hikayesini, söyleyen şairin hal tercemesini ihtiva eden geniş bir açıklama da verir. Bu istişhâd beyit ve mısralarını nasıl ele aldığını bir örnekle göstermenin, müellifin tarzını ortaya koymada yararlı olabileceğini düşünüyoruz.

Örnek: “ ”

Ben, annemin “Haydar” diye isimlendirdiği kimseyim.” (1. Baskı, s. 163-165; 3. Baskı, s. 125-127; krş. Ali, b. Ebî Tâlib, *Dîvânü'l-imâm 'Alî* (haz. Abdülaziz el-Kerem), Mektebetü's-Sakafîyye, Beyrut ts., s. 53.)

Hz. Ali (ö. 40 / 661) efendimizin sözüdür. Mutavvel şerhinden ve bahr-i recezden olup alt tarafı şöyledir:

“ ”

“Korkunç görünüşlü ormanlar arslanı gibi!”

Bundan evvel başka bir beyit daha nakledilmekte ise de o beyitte “dırgam”, “leys” ve “kasvera” lafızlarından dolayı haşiv kullanılması sebebiyle Hz. Ali'nin sözü değildir.

Hz. Ali bu ‘urcûzeyi Hayber vak‘asında, “Merhab” namında bir Yahûdi ile mübâreze söylemiştir. “Haydara”, “kasvera” gibi, arslan, demektir. Sonundaki “h” olmaksızın “Haydar” ve ism-i fâil kalıbıyla “hâdir” dahi denilir. Hz. Ali'nin vâlidesi olan Fâtıma bintü Esed, Hz. Müşarun ileyi böyle tesmiye etmişti. Çünkü pederleri Ebu Tâlib – ki ismi Abdü Menaf'tır – kendileri dünyaya geldiğinde başka bir yerde bulunduğundan isim koyma işi annesine kalmış, o da kendi babasının ismi olan “Esed” veya onun eş anlamlısı olan “haydar” lafzını koymuştu. Ali ismini sonra pederleri gelip koymuştur.

İşte Hz. Ali'nin “enellezî...” demesi buna mebnîdir. Bu tabirde mübareze edecek muhatabı korkutma vardır. Bir de rivayet olduğuna göre Merhab'ın anası rüyada oğlunun arslan pençesinde helak olduğunu görmüş ve oğluna nakletmiş. Bu vâk'a Hz. Ali tarafından da bilinmekle, “işte seni helak edecek arslan benim” demek istemiştir. “Ġâbât”, âcâm gibi ormanlar, manasıdır. Müfredi, “ğâbe”dir. Bizim *Kitâbü't-terâcim*'de zikredildiği üzere, sahib-i “*Kâmil*” olan İbnü'l-Esîr, terâcim-i sahabeyi hâvî olan kitabı müstedâbını “*Üsdü'l-Ğâbe*” diye isimlendirmiştir. “ : Üsd” lafzı hemzenin dammı ve sînin cevazı dammı ve sükûnu ile “esed”in çoğulu olmakla “orman arslanları” demektir.

“enellezî...Haydara” kelamının manası: Ben ol adamım ki, anam beni “arşlan” tesmiye etmiştir, demek olup bunda mehall-i istişhad-ı beyana gelince: Mevsûle sıla vâki olan “semmet...” cümlesinde, mevsûle ait zamîr-i gâib ile “semmethü” denilmek gerek olduğu gibi kelamın ahirini evveline bina ederek zamîr-i mütekellim ile “semmetni” denilmek dahi caiz ve vâkidir. “

” : “Doğrusu siz çok cahil bir toplumsunuz.” (en-Neml 27 / 55) dahi bu vetiredendir. Sahib-i Keşşâf sûre-i A‘râf’ta, “
“Fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen ve size Rabbimin mesajlarını tebliğ eden bir elçiyim.” (el-A‘râf 7 / 61-62.) nazm-ı kerîmindeki “übellîgüküm” cümlesinin resûle sıfat olması hakkında Hz. Ali’nin mezkûr beytiyle istişhâd etmiştir. (Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 85.)

Beyt-i mezkûrun Hz. Ali’nin olduğunda kâffe-i ashab-ı siyer ve megâzînin ittifakı vardır. Hz. Ali’nin mezkûr kavlini, el-Mâzinî’nin (ö. 246 / 861) ala za‘mihî (kendi iddiasına göre) kavâid-i nahve mugâyir bularak, “Şöhret-i vürûdu olmasa red ederdim” demesi de makbul bir söz değildir. Çünkü kavâid-i nahiv isti‘mâlâtı füsahâdan müstenbattır. İsti‘mâlde killet muhill-i fesahat olmamakla kavâidin kelam-ı füsahâya tatbîken noksanı ikmal olunmalıdır. Yoksa kelam-ı bülegâyı kavâid-i kalîleye tatbîk edip onları tahtie etmemelidir.”

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mehmed Zihni Efendinin bu eseri, özellikle belagat ile ilgili yazma eserlerin edisyon kritik çalışmasında, üzerinde çalışılan eserde bulunan beyit ve mısraların doğru okunarak anlamlandırılması ve şairlerinin tespit edilerek hayatlarıyla ilgili bilgi edinilmesi hususunda önemli bir başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.